

el-Bâ 'isü'l-hasîs Özelinde İbnü's-Salah'a Yapılan İtirazlar – I

Objections to Ibn al-Salah in the Particular Case of al-Bâ 'isü'l-hasîs - I

Öz

Bu çalışma hadis usulü alanında temel eserlerin başında sayılan İbnü's-Salah'ın *Mukaddime*'si üzerine yapılan ihtisar çalışması olan *Ihtisârü Ulûmi'l-hadîs*'i ve bu eser üzerine Ahmed Muhammed Şâkir'in *el-Bâ 'isü'l-hasîs ilâ ma'rifeti 'ulûmi'l-hadîs* adıyla yazmış olduğu şerhindeki itirazları ele almaktadır. İbnü's-Salah'ın Eşrefiyye medresesinde öğrencilerin istifadesine uygun olarak hazırladığı eseri hadis usulünün atmış beş bölümü içermektedir. Sistematik yapısı ve kendisinden önce yapılan çalışmaları ele almasıyla ilim sahasına revaç gören çalışma daha sonra pek çok şerh ve ihtisar amacıyla düzenlenmiştir. İlk olarak Nevevî'nin ihtisar ettiği çalışma Süyûtî tarafından şerh edilmiştir. Ayrıca İbnü's-Salah'ın eseri bir kısım ulema tarafından nazım haline getirilerek ezberlenmesi amaçlanmıştır. Eserin ulema tarafından kabul görmesinin bir sebebi de İbnü's-Salah'ın yaptığı yorum ve tercihleridir. Çalkantılı bir dönemde yaşayan İbnü's-Salah, hadis ilminde içtihad kapısının kapandığını söylediğinin iddia edilmesi gibi kendisinden sonra pek çok tartışmaya sebebiyet vermiştir. İbnü's-Salah'ın görüşü genel olarak kabul edilerek aktarılmışsa da kimi zaman kendisine bir takım itirazlar yöneltilmiştir. Eser üzerine yapılan çalışmaların tamamında bu mevzuu irdelemek mümkün olmadığı için tikel bağlamda araştırma yapmak yerinde olacaktır. Bu amaçla ele aldığımız İbn Kesîr'in, İbnü's-Salah'ın *Mukaddime*'si üzerine yapıcı katkıları içerisinde bir takım itirazları bulunmaktadır. Bu itirazlar genellikle uygun bir üslupla söylenmiş ve mesele hakkında İbnü's-Salah'a itiraz edilmiştir. Ancak eserin amacı ihtisar olduğundan dolayı itirazların da tespit edilmesi en azından hadis usulünde belli tartışmaların olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda ihtisarların yalnızca metni kısaltmaktan ibaret olmadığı aksine hem metni güzelleştirmek hem de muhteva bakımından usulü güncellemek ve yeri geldiğinde savunmak ya da eleştiri bakımından katkı sunmak olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Hadis, İbnü's-Salah, İbn Kesîr, İhtisar, Ahmed Muhammed Şâkir, İtiraz.

Abstract

This study includes *Ikhtisar Ulum al-hadith*, which is a compilation study on the *Muqaddimah* of Ibn al-Salah, which is considered to be one of the basic works in the field of hadith methodology, and Ahmed Muhammed Şâkir's *el-Bâ 'isü'l-hasîs ilâ ma'rifeti 'ulûmi'l-hadîs* on this work. He addresses the objections in his commentary written under the annotation work. Ibn al-Salah's work, prepared for the benefit of students in the Ashrafiyya madrasah, includes five chapters on the hadith method. The study, which became popular in the field of science with its systematic structure and its discussion of the studies done before it, was later arranged for the purpose of many commentaries and briefings. The work first compiled by al-Nawawi was annotated by Suyûtî. In addition, Ibn al-Salah's work was intended to be memorized by turning it into verse by some scholars. One of the reasons why the work was accepted by the ulema is Ibn al-Salah's comments and preferences. Ibn al-Salah, who lived in a turbulent period, caused many controversies after him, such as the claim that he said that the door of *ijtihad* in the science of hadith was closed. Although Ibn al-Salah's view was generally accepted and conveyed, some objections were sometimes raised against him. Since it is not possible to investigate this issue in all studies on the work, it would be appropriate to conduct research in a particular context. Ibn Kathir, whom we have discussed for this purpose, also has some objections among his constructive contributions to *Muqaddimah* of Ibn al-Salah. These objections were generally expressed in an appropriate style and objections were made to Ibn al-Salah about the issue. However, since the purpose of the work is to summarize, the details of the objections are generally not given. Ahmed Muhammed Şâkir, who stepped in at this point and commented on *Ikhtisar*, made extensive explanations on the subject. Although references were generally made to the works and opinions of people, such as Suyûtî and al-Iraqî the author later stated his own opinion. The fact that the objections are sometimes weak or that the authors do not express their views clearly shows that they at least draw attention to certain issues. The determination of the existing details indicates that there are at least certain discussions in the hadith procedure. In this context, it is seen that amplifications do not only consist of shortening the text, on the contrary, they are both to beautify the text, to update the procedure in terms of content, and to defend or contribute to criticism when necessary.

Keywords: Hadith, Ibn al-Salah, Ibn Kathir, *Ikhtisar*, Ahmed Muhammed Şâkir, Objection.

Hasan KÜÇÜKOSMAN

Dr., Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı/Düzce University, Faculty of Theology Department of Hadith, Düzce, Türkiye

kucukosmanhasan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2384-5650>

<https://ror.org/04175wc52>

Makale Türü-Article Type: Araştırma

Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 13.11.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 26.12.2023

Yayın Tarihi/Date Published: 31.12.2023

Atf/Cite as: Küçükosman, H. (2023). *el-Bâ 'isü'l-hasîs* özelinde İbnü's-Salah'a yapılan itirazlar-I. *Turkish Academic Research Review*, 8 (4), 1544-1562.

Değerlendirme/Peer-Review: Ön İnceleme: İç Hakem (Editörler). İçerik İnceleme: İki Dış Hakem/Çift taraflı körleme. Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı-Turnitin/Yes-Turnitin.

Yayıncı/Published: Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Hasan Küçükosman

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints:

turkisharr@gmail.com

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC

Giriş

Hadis usûlü alanında yapılan çalışmalar mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemi eserleri olarak ikiye ayrılırken iki tür arasındaki fark olarak isnadın kullanımı esas alınmaktadır. Müteahhirûn dönemde en dikkat çeken eser ise İbnü's-Salah'ın *Ulûmü'l-hadîs* adlı eseridir. (İbnü's-Salâh 1986) Tam ismi *Ma'rifetü envâ'i 'ilmi'l-hadîs* olmakla birlikte eser *Ulûmü'l-hadîs ve Aksa'l-emel ve ş-şevk fi 'ulûmi hadîsi'r-Resûl* diye de bilinmektedir.(Kandemir 2006:121) İbnü's-Salâh eserini, Eşrefiyye Dârülhadisi'nde dört yıl boyunca talebelerine imla ettirerek oluşturmuştur. İbnü's-Salah hadis âlimlerinin yolunu takip etmiş, sünnete alternatif olarak görülen her düşünceye karşı çıkmıştır.(Kandemir 2000:199) Eserin mukaddimesinde hadis ilminin ve ehlinin üstünlüğünden bahsederken aynı zamanda insanların yalnızca hadis dinleyip yazdıklarını onları anlamaya gayret göstermediklerini ifade etmektedir. (İbnü's-Salâh 1986:5-6) Muhaddislerin azaldığını ve bu amaçla eserini yazmaya başladığını belirten İbnü's-Salah kendisinden önce yazılan hadis usulü eserlerini sistematik biçimde özetlemiştir. Hâkim en-Nisâbüri'nin (ö. 405/1014) hadis usulü konularını *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*'inde elli iki nevi olarak isimlendirmesini İbnü's-Salâh da devam ettirmiş ancak hadis nevelerini atmış beşe çıkarmıştır. Özellikle mantık ilminin İslâm uleması arasında meşrû kabul edilmesiyle beraber hadis ilmi ve râvileri hakkında kullanılan pek çok terimin efrâdını câmi, ağıyarını mani tarifi ilk kez İbnü's-Salâh tarafından yapılmıştır. (Yücel 2012:167) Hatta eser üzerine yapılan nazm ve ihtisar gibi çalışmalar ana metnin anlaşılmasını zorlaştırıp bu kez aynı eserlere haşiye ya da şerh çalışmalarının yapılması İbnü's-Salâh'ın ve çalışmasının daha da şöhrat kazanmasına vesile olmuştur. Yazıldığı dönemden itibaren büyük bir ün kazanan eser, hadis usulü ilminin ihyası olarak algılansa da kimi âlimler tarafından bazı itirazlara maruz kalmıştır. Bu bağlamda yapılan ihtisar çalışmaları yalnızca asıl metni kısaltmak amacıyla değil fazla olan açıklamaları özetlemek, kapalı ifadeleri açıklamak gibi belli ölçüde ana metne katkıda bulunmakla hadis talebelerinin istifadesini artırmayı amaçlamıştır. (Erdoğan 2023:34-38; Demirci 2020:50-51) İncelememize kaynak olan *el-Bâ'isü'l-hasîs* de İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *İhtisaru Ulûmi'l-hadîs* adlı eserinin şerhidir. İbn Kesîr tarihî bilgilerden fikhî konulara kadar geniş bir yelpazede eseri inceleyip ana metne katkıda bulunmuştur. Bu yerlerde eleştiride bulunmaktan çekinmeyen İbn Kesîr *Kultü* -قلت- diyerek yaptığı açıklamalarda konu hakkında akla gelebilecek olan soruları sormuş ya da mesele hakkında detay vermiştir. Böylece daha geniş bilgi almak isteyen okuyucuya kaynak göstermiştir. Fakat hem eserin hacmi hem de ihtisarin yazılış amacını taşımaması sebebiyle İbn Kesîr'in eleştirileri çok fazla olmamıştır. Bundan dolayı olacak ki konu hakkında müstakil bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak İbn Kesîr'in ihtisar metodu üzerine yapılan yüksek lisans çalışmasında bir bölüm olarak İbn Kesîr'in, İbnü's-Salah'a yaptığı itirazlar ele alınmıştır.(Biçer 2019:43-46) Bizim çalışmamızın İbn Kesîr ile birlikte Ahmed Muhammed Şâkir'in de itiraz ve tercihlerini içermesi konu sınırını genişletmiştir. Dolayısıyla çalışmanın hacmi ve sınırlılığı dikkate alındığında eserin yarısına kadar olan kısmı incelenerek eleştiriler kaleme alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle İbn Kesîr'in *Kultü* diyerek kendi düşüncelerini ortaya koyduğu yerler dikkate alınarak inceleme yapılacaktır.

İbn Kesîr ihtisar ettiği bölümlerde kimi zaman eserin anlaşılması zorlaşmaktadır. Zamirlerin kullanımında yaşanan karışıklık gibi bazen eserde geçen görüşün kime ait olduğu da anlaşılmamaktadır. Bu noktada öncelikle İbnü's-Salah'ın *Ulûmü'l-hadîs*'ine göz atmak gerekli olmuştur. Ayrıca Ahmed Muhammed Şâkir'in *Ulûmü'l-hadîs* üzerine yapılan çalışmalara işaret etmesiyle birlikte yapmış olduğu izahları ihtisardan kaynaklanan eksiklikleri gidermektedir. Bundan dolayı bir şerh olan Şâkir'in çalışmasında itiraz ve tercihler ana metne

nazaran daha fazla bulunmaktadır. Amacımız İbnü's-Salah'ın görüşlerine İbn Kesîr ve Ahmed Muhammed Şâkir tarafından nasıl itirazlar edildiğini ve hadis ulemasının bu konularda nerede durduğunu araştırmak olacaktır.

Hadis çeşitlerinin sıralaması, hasen hadis, hadiste içtihad kapısının kapalı olup olmaması gibi birçok konuda hadis uleması arasında ihtilaf yaşanmış ve İbnü's-Salah'a itiraz yöneltilmiştir. Hatta Şâkir'in de birden fazla yerde iddia ettiği gibi İbnü's-Salah'ın kendisinden sonraki âlimlerden farklı görüşler ortaya koymasının sebebi hadiste içtihad kapısının kapalı olduğunu düşünmesine bağlıdır. Ancak bu konuda İbnü's-Salah'ın görüşünün aslında farklı olduğu ve durumun böyle anlaşılmasına kendisinden sonra gelen bazı âlimlerin sebebiyet verdiği söylenmiştir. En azından bu itirazların varlığı İbnü's-Salah'ın hadis usulünün donuklaşmasına sebep olduğu ve kendisinden sonra gelen âlimlerin yeni bir şey söylemediği iddiasına cevap niteliğindedir.

1. Hadis Usûlü Eserlerinde İbnü's-Salâh'a Yöneltilen Eleştiriler

Hz. Peygamber'in vefatını takiben hicri ikinci asırda başlanan ve üçüncü asırda ilk nüveleri oluşturulan hadis usulü konularında zaman zaman farklı görüşler ortaya konulmuştur. Sahih hadisin şartları, ittisal, adalet ve zabt gibi genel, muasarat ve likâ gibi daha özel pek çok meselede çeşitli görüşler serdedilmiştir. Yapılan itiraz ya da tercihler genellikle içtihadî meselelere dayandığı için hadis usulü kısmen kümülatif bir biçimde gelişme sağlamıştır. Örneğin başlangıçta rivayetler yalnızca sahih ya da zayıf şeklinde ayrıma tabi tutulurken daha sonra hasen terimi ortaya atılmışsa da aslında bu terimin içerik olarak önceden beri kullanıldığı iddia edilmiştir.

Hadis tarihinde usul konularını ortaya koyması ve kendisinden sonraki çalışmalara kaynaklık yapmış olması bakımından en dikkat çeken eserlerin başında geldiğini söylediğimiz İbnü's-Salah'ın eseri de pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Ayrıca eserin muhtevasıyla beraber tertibinde de yapılan değişiklikler aslında birer itiraz göstergesidir. Zira ihtisar, elfiye, haşiye gibi çalışmaların oluşturulmasında asıl eserden istifadenin yetersizliği düşünülmüştür. İbnü's-Salah'ın eseri üzerine yapılan her çalışmada kısmen de olsa itirazlar söz konusudur. Bu konuda dikkat çeken eserlerden birisi Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) tarafından *İslâhu İbni's-Salâh* adıyla hazırlanmıştır.(Moğultay b. Kılıç 2007) Moğultay b. Kılıç bu çalışmasını talebelerine İbnü's-Salah'ın eserini okuturken almış olduğu notları derlemesiyle oluşturmuştur ve pek çok konuda İbnü's-Salah'a itiraz yöneltilmiştir. Kendisinden sonra Irâkî (ö. 806/1404) ve İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) gibi âlimler daha geniş biçimde *Mukaddime*'yi ele almış ve Moğultay b. Kılıç'ın eleştirilerini de değerlendirmişlerdir. İbn Hacer, Moğultay b. Kılıç'ın tarih alanında iyi olsa da hadis tarafının eksik kaldığını ve özellikle İbnü's-Salah'a yönelttiği eleştirilerinin yersiz olduğunu söylemiştir. İbn Hacer ayrıca hadis âlimlerinin, Moğultay b. Kılıç'ın söylediği itirazları kabul etmediğini ifade etmiştir. Moğultay b. Kılıç'ın talebesi Bedrüddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) de hocasının yaptığı çalışmasının sadra şifa olmadığını ve bu sebeple daha geniş bir çalışma olan *en-Nüket 'alâ Mukaddime İbni's-Salâh'ı* te'lif ettiğini ifade etmiştir. (Zerkeşî 1998:1/10-11) Konumuz hakkında değinilmesi gereken bir diğer âlim Zeynüddîn el-İrâkî'dir. Süyûtî'nin belirttiğine göre hadis ilminin temel yapıtaşlarından birisi olan imlâ uygulaması, İbnü's-Salah'dan sonra ortadan kalkmış ve Irâkî döneminde tekrar canlanmıştır. (Süyûtî t.y.:2/528; Sehâvî 2003:3/250) Bu meclislerde pek çok hadis eseri yazdırılmış ve yeni eserler oluşturulmuştur. İbn Hacer, Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879/1474), Şemsüddîn es-Sehâvî (ö. 902/1496) ve Süyûtî tarafından sürdürülen bu uygulama daha sonra tamamen ortadan kalkmıştır.(Aydın 2000:226) Bu meclislerin bereketiyle önemli eserler oluşturulmuş ve merkeze İbnü's-Salah'ın eseri alınmıştır. Irâkî, *el-Elfiyye* diye şöhret bulan *Tabsiratü'l-mübedî ve tezkiretü'l-müntehâ* ismini verdiği eseri İbnü's-Salah'ın *Mukaddime*'sini 1002 beyitte özetlemesiyle oluşturmuştur. Daha sonra Irâkî bu eserini kendisi şerh etmiştir. (Irâkî

2002) İrâkî'nin İbnü's-Salâh'ın eseri üzere yaptığı ikinci çalışması *en-Nüket* diye de bilinen *et-Takyîd ve'l-îzâh limâ utlika ve uġlika min Mukaddimeti 'bni's-Salâh* adlı eseridir. (İrâkî 1969) İrâkî bu eserlerinde hem çeşitli itirazları dile getirmiş hem de haksız gördüğü eleştirilerde İbnü's-Salâh'ı savunmuştur. İbn Hacer de aynı adeti devam ettirmiş ve *en-Nüket* adıyla hocası İrâkî'nin *Elfiyye'sine* yazdığı şerh çalışmasında hem İbnü's-Salâh'a hem de İrâkî'ye çeşitli eleştirilerini ele almıştır. (İbn Hacer 1984) Sonuç olarak İbnü's-Salâh'ın eseri hadis âlimleri tarafından mihver kabul edilmiş ve eser üzerine yapılan eleştirilerle usul konuları geliştirilmiştir. Bununla beraber daha öncesinde de belirttiğimiz gibi İbnü's-Salâh sonrası hadis âlimlerinin çalışmalarında yeni bir şey söylemediği ve taklide başvurduğu da söylenmiştir. (Bağcı 2008)

2. *el-Bâ'isü'l-hasîs* Bağlamında İbnü's-Salâh'a Yapılan İtirazlar

İbnü's-Salâh'a yapılan itirazlara geçmeden önce söyleyecek olursak İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) da eserinde kendisinden önceki usul eserlerindeki pek çok meseleye itiraz etmiştir. Hasen hadisin mahiyeti, Sahihayn hadisleri, isnada bakıp hadisler hakkında hüküm verme gibi pek çok meselede İbnü's-Salâh görüşünü dile getirdikten sonra belli kişileri eleştirmiştir. Dolayısıyla eser polemik türü bir yapıya sahiptir. Daha sonra eser üzerine oluşturulan çalışmalarda da tenkitlerin yoğun olması belki de İbnü's-Salâh'ın eserinin bu yönüne bağlıdır. İnceleme yaptığımız yerlerde hemen hemen her bölümde İbnü's-Salâh'ın öncesi ya da sonrasında tartışma olsa da İbn Kesîr'in itirazları sınırlı sayıdadır. Bu da İbn Kesîr'in, İbnü's-Salâh'a yakın düşüncede olması sebebiyledir.

2.1. Hadis Usûlü Konuları

2.1.1. Hadis Nevi'lerin Sıralaması

İbnü's-Salâh eserine başlarken ele almış olduğu atmış beş hadis nev'isini zikretmektedir. Her ne kadar böyle bir tasnif yapmış olsa da İbnü's-Salâh asıl olarak hadis usulünü sınırlamanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Zira râvi ve rivayetlerin pek çok farklı hali olacağı malumdur. Daha sonra İbnü's-Salâh, Ehl-i hadîs'e göre rivayetlerin *sahih*, *hasen* veya *zayıf* olarak üç gruba alındığını söylemektedir. İbn Kesîr (ö. 774/1373) burada ele alınan üçlü tasnife itiraz etmektedir. Zira işin özü itibarıyla rivayetlerin *sahih* ya da *zayıf* olacağını söyleyen İbn Kesîr; İbnü's-Salâh'ın eserinin başında dediği gibi hadis ehline göre rivayetlerin derecelerinin sınırsız olduğunu belirtmiştir. İbn Kesîr itirazını hafif bir şekilde dile getirerek belki de İbnü's-Salâh'ın da aynı düşüncede olabileceğini varsaymış olabilir. Ancak konu tartışmaya açık bir meseledir. Zira mütekaddim dönemde de sınırları net bir biçimde çizilmiş tanımlar yoktur. Hatta İbnü's-Salâh'ın zikrettiği *hasen* kavramını Tirmizî (ö. 279/892) ve başka âlimler kullanmış olsa da *hasen*'i terim olarak ilk açıklayan kişi Hattâbî'dir (ö. 388/998). Dolayısıyla rivayetlerin hadisçiler tarafından önceden beri böyle bir tasnife tabi tutulduğunu söylemek zordur. Örneğin İmam Müslim (ö. 261/875) eserinin mukaddimesinde rivayetleri ve râvileri üçer tabakaya ayırdığını bildirmektedir. (Müslim 1955:1/5) Râvilerin ilk iki tabakasının dindarlık, ilim ve sıdk bakımından eşit derecede olsa da rivayeti hıfz ve zapt etme konusunda birbirlerinden son derece ayrı olduğunu söylemektedir. (Müslim 1955:1/6) Her iki tür râviden de rivayet aldığını ve yalnızca *sahih* rivayetleri eserine koyduğunu ifade etmesinden anlaşıldığı üzere İmam Müslim'e göre bu iki tabakanın rivayetleri *sahih* kategorisindedir. Ancak babın asılları dediğimiz ilk rivayetler *esah* (en *sahih*) olanlardan müteşekkil iken istişhad amacıyla gelen rivayetler ikinci tabakaya aittir. Sonuç olarak İmam Müslim eserine sadece *sahih* hadisleri almış olsa da bu rivayetler sıhhat bakımından aynı derecede değildir.

2.1.2. Hasen Hadis

Konu üzerinde derinlemesine incelemede bulunduğunu söyleyerek hasen hadis hakkında açıklamalar yapan İbnü's-Salâh, Tirmizî ve Hattâbî'nin hasen tabiri ile kastettikleri ifadeleri ortaya koymuştur. Ancak bu tanımların sahih hadis tanımından ayrılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Tirmizî'ye göre hasen; râvileri arasında yalancılıkla itham edilmemiş ve çokça gaflete düşmeyecek şekilde zayıf olan râvilerden benzeri rivayetlerin de nakledilmiş olduğu hadislere denilir. Hattâbî'nin hasen tarifinde ise sıdk ve emanet noktasında eksikliği olmayan ancak hıfz ve itkan bakımından eksikliği bulunması sebebiyle sahih derecesine çıkamamış hadisler bu tanımın altındadır.(İbnü's-Salâh 1986:29-33)

İbn Kesîr, daha önce hadislerin nev'inin tarifinde yaptığı itirazda olduğu gibi aslında hasen hadis diye bir ayrımın olmadığını ancak kişinin düşüncesinde böyle bir ayrımın yapıldığını söylemiştir. Daha sonra İbnü's-Salâh'ın tanımlarını ve konu hakkındaki tarifleri aktarsa da İbn Kesîr'e göre bunlar Tirmizî'nin kastettiği tarife uygun değildir.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:49) Bununla birlikte Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) eseri hakkında İbnü's-Salâh'ın “*Şayet Sahihayn'da nakledilmeyen ve öncesinde hadis hafızlarından bir tashihin bilinmediği rivayetler Ebû Dâvûd'a göre hasen hükmündedir.*” (İbnü's-Salâh 1986:36) sözü hakkında İbn Kesîr itirazda bulunmuştur. Ayrıca bu sözün mutlak olarak mı kabul edileceği ya da sözün sadece *es-Sünen* eseriyle sınırlı mı olduğu da belli değildir. Bundan dolayı İbn Kesîr'e göre Ebû Dâvûd'un, hakkında konuşmadığı rivayetlerin hasen olması genelleştirilmemelidir. Zira eserde pek çok farklı rivayet olduğunu ve bunlar hakkında ulemanın farklı görüşlerinin aktarıldığını söyleyen İbn Kesîr, hasen tanımına da Ebû Dâvûd'un eserindeki hasen hadislerin çokluğuna da itiraz ederek konuya dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Zira Ebû Dâvûd her ne kadar eserinde belli hadisler hakkında konuşmamış olsa da talebesi Ebû Ubeyd el-Âcurrî'nin sıhhat ve za'fiyet konusunda hocasına sorular sorarak oluşturmuş olduğu eseri göz ardı edilmemelidir. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:51) Dolayısıyla bu eserde Ebû Dâvûd'un, hakkında konuşmadığı rivayetlerin zayıf olduğu söylenmişse İbnü's-Salâh'ın dediği gibi mezkur rivayetler hasen hükmünde değildir. Ahmed Muhammed Şâkir de konu hakkında İbn Kesîr'e itirazı bulunan Irakî'nin meseleyi doğru bir şekilde anlamadığını söylemiştir. Şâkir'e göre İbnü's-Salâh'ın genel bir ifade kullanarak Ebû Dâvûd'un, hakkında konuşmadığı rivayetlerine hasen hükmü vermesi ise kendisinin hadiste içtihad kapısını kapatmasıyla alakalı kaidesine bağlı kalmasından dolayıdır.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:51 dipnot)

İbn Kesîr'in konu hakkındaki başka bir itirazı, Tirmizî'nin bazı hadislere *hasen-sahih* demesine İbnü's-Salâh'ın yaptığı açıklamalardır. İbnü's-Salâh'a göre burada işkal söz konusudur. Zira bir rivayete aynı anda iki hüküm verilmektedir. İbnü's-Salâh konuya cevap olarak bu şekilde gelen rivayetlerin iki farklı tarihinin olduğunu ve *hasen-sahih* denilen rivayetlerin bir tarikine göre *hasen* diğer tarikine göre ise *sahih* olduğunu söyleyerek işkali gidermektedir. Ya da bu şekilde hüküm verilen rivayet; “*Sened bakımından sahih metin bakımından hasen'dir.*” şeklinde yorumlar yapılmaktadır. Ayrıca *hasen* tabiriyle kimi zaman lügat manası kastedilmiş de olabilmektedir. (İbnü's-Salâh 1986:39) İbn Kesîr ise Tirmizî'nin bazı rivayetlerine *hasen-sahih-garib* hükmü verdiğini ve “*Bu rivayetin başka tarikini bilmiyoruz.*” dediğini nakleder. Şayet İbnü's-Salâh'ın yorumları her zaman geçerli olacak olsa o halde tek tarikten gelen rivayete Tirmizî'nin hem *sahih* hem de *hasen* demesinin anlamı kalmamaktadır. İbn Kesîr *hasen* ve *sahih* ifadelerinin aynı anda kullanımı ile ilgili bazı kimselerin senede bakarak bir hükmü, metne bakarak diğer hükmü verdiğini söylediğini aktarır. Ancak bu sözün de tartışmalı olduğunu aktaran İbn Kesîr konu hakkında kendi düşüncesinin *hasen-sahih* hükmü verilen

rivayetlerin *hasen* derecesinin üstünde *sahih'in* ise altında bir derecede olduğunu belirtir.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:52-53)

Ahmed Muhammed Şâkir'in başka bir itirazı İbn Kesîr'e yöneliktir. İbn Kesîr, İbnü's-Salâh'ın nakletmiş olduğu Tirmizî'ye göre; senesinde yalancılıkla itham edilmiş râvisi olmayıp, şâz olmayan ve başka tariklerle nakledilmiş olan rivayete *hasen* denilmesini eleştirmektedir. Zira İbn Kesîr bu sözün nerede geçtiğinin ya da hangi isnad ile nakledildiğinin bilinmediğini söylemektedir. Veya İbn Kesîr'e göre bu sözün Tirmizî'nin eserindeki terimlerden anlaşıldığını söyleyenler de hata etmiştir. Zira eserde geçen ve tarik bakımından tek kaldığı bildirilen rivayetler hakkında *hasen*, *sahih* ve *garip* ifadelerinin kullanılması bu düşüncüyü mümkün kılmamaktadır. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:47) Ahmed Muhammed Şâkir'e göre İbn Kesîr'in söylemiş olduğu ve Tirmizî'nin *hasen* hadis ile neyi kastettiğine dair nakledilen sözün kaynağının belirsizliği yersiz bir eleştiridir. Konu hakkında Irakî'nin de eleştirisine dikkat çeken Şâkir, Tirmizî'nin *hasen* hadis ile kastettiği ve İbnü's-Salâh'ın da aktardığı ibarenin aynısının Tirmizî'nin eserinde mevcut olduğunu söylemiş ve yerlerine işaret etmiştir. Yine Irakî'den yaptığı nakilde Şâkir, Tirmizî'nin bu ıstılahının genel bir tanım olmadığını bundan dolayı Tirmizî'den *hasen* hadisin tarifi bağlamında bir naklin gelmediğini belirtmiştir.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:47-48 dipnot) Ahmed Muhammed Şâkir konu hakkında başka bir bölümde ise Tirmizî'nin tek tarikle gelen rivayete aynı anda birden fazla hüküm vermesini açıklamış ve İbn Kesîr'in belirsizlik iddiasına karşı çıkmıştır. Buna göre Tirmizî, başka tarikle gelmesi gerektiğini söylediği rivayetleri *hasen* hadisin tarifi bağlamında söylememiştir. Başka tarihinin olması o rivayetin senedinin değil manası bakımından *garib* olmadığını gösterir. Farklı bir Sahâbiden nakledilen aynı manadaki hadisin olması o rivayetin *şâz* ve *garib* olmamasını sağlamaktadır. Dolayısıyla Şâkir'in ifadelerine göre Tirmizî, *hasen* hadisin şartı olarak başka tarikle rivayetin olmasını şart görmemiştir. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:49 dipnot)

Ahmed Muhammed Şâkir son olarak Muhammed Abdurrezzak Hamza'nın (1891-1972) açıklamasına yer vermektedir. Abdurrezzak Hamza, Tirmizî'nin *hasen* kavramıyla sahihlikten daha genel bir anlam kastettiğini söylemiştir. İmam Mâlik'in amel kavramıyla paralellik arz ettiğini düşünen Abdurrezzak Hamza makbul ve amel edilen rivayetlerin bu kategoriye dahil olacağını söylemektedir. Buna göre Tirmizî yalnızca sened bakımından sıhhati bulunan ancak amel edilmeyen rivayetlere *sahih* demektedir.(Tirmizî 1996:"Sıfatü'l-Kıyame", 14) Eğer amel de edilen bir rivayet ise o zaman *hasen-sahih* olmaktadır. Nitekim İmam Mâlik de eserine aldığı bazı hadislerden sonra "*Amel bu şekilde değildir.*" demektedir. Dolayısıyla amel edildiği halde sıhhat bakımından alt derecede olsa da Tirmizî bu rivayetleri *hasen* olarak isimlendirmektedir. Bu bakımdan Abdurrezzak Hamza'ya göre Tirmizî'nin amacı eserde sıhhat açısından makbul olan ve asrında amel edilen rivayetleri toplamayı amaçlamış gözükmektedir.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:53 dipnot)

2.1.3. Bid'at Ehlinin Rivayetleri

İbnü's-Salâh, bid'ati sebebiyle tekfir edilen kimsenin rivayetinin kabul edilmeyeceği konusunda ittifak olmadığını söylemektedir. Konu hakkında bid'at ehlinin rivayetlerine karşı hadisçilerin üç farklı görüşte olduğunu ifade etmektedir. Birinci görüşe göre bid'at ehlinin rivayetleri mutlak olarak reddedilir. Zira bid'at ehli fasıktır ve rivayetleri kabul edilmemelidir. İbnü's-Salâh bu görüşün kabul edilmekten uzak olduğunu söylemektedir. Çünkü *sahih* hadis kaynakları bu türden râviler ile doludur. Onların rivayetlerini kabul etmemek büyük bir hadis mecmuasını sıkıntıya sokmak anlamına gelmektedir. İkinci görüşe göre ise bid'at ehli kimse

mezhebini desteklemek adına yalan söylemeyi caiz görmüyorsa bu tür râvilerin rivayetleri kabul edilir. Bu görüşe destek olarak İmam Şâfiî'nin şu sözü dile getirilmektedir;

“Hattâbiyye hariç ehl-i ehvâ'nın şahitliğini kabul ederim. Çünkü onlar (Hattâbiyye) kendi görüşleri için yalan yere şahitlikte bulunmayı helâl saymaktadırlar.”(İbnü's-Salâh 1986:114)

İbnü's-Salâh bu iki görüşün dışında zikretmiş olduğu üçüncü görüşe göre bid'atinin taraftarlığını yapıp batıl düşüncesine davet eden râvilerin rivayetleri kabul edilmezken aksi durumda râvilerin rivayetleri kabul edilmektedir. İbnü's-Salâh, en doğru görüş olarak nitelediği bu düşüncenin ulemanın çoğunluğu tarafından kabul edildiğini ifade etmektedir. (İbnü's-Salâh 1986:114-16) Burada da İbnü's-Salâh'ın en güçlü delillerinden biri *Sahihayn* rivayetleridir.

İbn Kesîr ise İmam Şâfiî'nin düşüncesinde olduğunu söylemektedir. Zira İmam Şâfiî'nin sözünde bid'at ehli mutlak olarak geçmiş ve bid'atine çağırarak ya da çağırılmamak gibi bir ayırım yapılmamıştır. Ayrıca İbn Kesîr böyle bir ayırımın mantığını anlamadığını da söylemektedir. İbnü's-Salâh'ın, Buhârî'den delil getirdiği gibi İbn Kesîr de benzer şekilde hareket ederek Hz. Ali'yi öldüren Hâricî Abdurrahman b. Mülcem'e medihler düzen İmrân b. Hitân'dan Buhârî'nin rivayette bulunduğunu zikreder. (Buhârî 1422:“Libâs”, 88 (No: 5608); Ahmed Muhammed Şâkir 1997:101) Eğer bid'atine davet eden râvilerden hadis alınmayacak olsaydı Hâricîlik propagandası yapan en büyük isimlerden birisi olan bu kişinin rivayetini Buhârî elbette eserine almazdı.¹

Konu ile ilgili Ahmed Muhammed Şâkir de açıklama yapmıştır. Farklı görüşleri aktaran Şâkir bid'at ehlinin rivayet nakletme ile ilgili ifade edilen görüşlerin tamamının tartışmalı olduğunu söylemiştir. Zehebî'den naklettiğine göre bid'at iki türdür. İlki, içerisinde aşırılık barındırmayan Şiîlik eğilimi gibi küçük olanı iken diğer tür bid'at; Râfizîlik ya da Ebû Bekir ve Ömer'in kadrini düşürme ve bu hususun propagandasını yapma gibi büyük bid'attır. Büyük bid'ate sahip olan kimsenin rivayetlerinin delil olarak kullanılmayacağı, zaten bu tür kimselerde fasıklık ve yalancılık gibi kötü huyların galip olduğu da Zehebî'den nakille Ahmed Muhammed Şâkir tarafından ifade edilmiştir. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:102 dipnot)

2.1.4. Bid'at Ehlinin Tevbesi

Ulemanın genel kabulüne göre Allah Resûlüne yalan uydurmanın dışına herhangi bir günahı işleyen kişi daha sonra tevbe eder ve halini düzeltirse artık kendisinden rivayet kabul edilir. İbnü's-Salâh ve İbn Kesîr'in naklettiğine göre Ebû Bekir es-Sayrafi (ö. 330/941) gündelik hayatta yalan söylediği tespit edilen kişinin tevbe etse bile artık kendisinden rivayetlerin kabul edilmeyeceğini söylemektedir.² Şâkir ise burada Irâkî'den yaptığı nakille Sayrafi'nin kastettiği yalanın gündelik konuşmalar değil Hz. Peygamber adına yalan söylemek olduğunu ifade etmiştir. Zira Sayrafi'nin konu hakkındaki sözü olan *“Ehl-i nakil'den yalanını tespit ettiğimiz kimselerin haberini tevbe etseler dahi kabul etmeyiz.”* ifadesinde geçen *Ehl-i nakil* hadisçilerin ismidir ve onların yalan sözü de hadisler hakkındadır. (Irâkî 1969:151; Ahmed Muhammed Şâkir 1997:103 dipnot) Şâkir bu konuda Nevevî gibi bazı âlimlerin tevbe etikten sonra her râvinin rivayetinin kabul edileceğini söylediğini aktarır. Zira küfürden sonra tevbe edip Müslüman olan kimsenin de mutlak olarak eski hali yok sayılmaktadır. Nevevî konuyla ilgili

¹ Bu konuda İbn Kesîr'in itirazlarını Irâkî de devam ettirmiştir. (Süyûtî t.y.:1/386)

² Konu hakkında İbn Kesîr hadis uyduran kimselerin ulema tarafından ya tekfir edildiğini ya da katlinin vacip olduğu şeklinde fetva verildiğini söylemiştir. Ayrıca kendisi *el-Mukaddimât* adlı eserinde detaylı araştırmayı yaptığını da söylemektedir. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:104)

şöyle söylemiştir; “*Muhtar olan görüş şahitlik hususunda olduğu gibi (Hz. Peygamber adına yalan uydurduktan sonra yapılan) tövbenin sıhhatine ve rivayetlerinin kabulüne hükmetmektir. Nitekim ihtidâ eden kâfirin durumu da bunun gibidir.*” (Süyûtî t.y.:1/391) Yine Nevevî, hadis uydurduktan sonra tövbe edenlerin rivayetlerinin kabul edilmesine karşı çıkanların rivayet ile şehadeti ayırmasına anlam verememiş ve şöyle söylemiştir; “*(Bana göre mezkûr görüşlerin) tamamı mezhebimizin ve diğer mezheplerin kaidelerine aykırıdır ve onunla şahitlik arasındaki fark açık değildir.*” (Süyûtî t.y.:1/390)

Şakir farklı görüşleri verdikten sonra Sayrafi'nin görüşünün makbul olduğunu söylemiş ve sıradan yalan söylemekle Hz. Peygamber adına yalan söylemenin arasının ayrılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Çünkü ulema böyle yaparak hadis uydurmanın önüne geçmeyi ve bu işin ne kadar büyük bir cürüm olduğunu göstermeyi amaçlamıştır.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:103 dipnot)

2.1.5. Tevsik ve Taz'if Sîgaları

İbnü's-Salâh, Hatîb el-Bağdâdî'den naklettiğine göre tevsik sîgalarından en üstünü *Huccet ve Sikâ*, taz'if olarak ise en aşağı derecenin *Kezzâb* sıfatı olduğunu söylemektedir. İbn Kesîr ise bu sîgalar arasında pek çok derecenin olduğunu ve bunların belli şahıslar için kullanıldığını söylemektedir. Örneğin Buhârî'nin bir râvi hakkında *fihî nazar* (hakkında tartışma var) ya da *seketü anhu* (hakkında sükût ettiler) ifadeleri en alt mertebeye karşılık gelmektedir. Yine Buhârî cerh lafızlarında daha yumuşak ifadeler kullanmıştır. İbn Maîn ve İbn Ebû Hâtîm de benzer şekilde farklı istilâhlarla farklı derecelerdeki râvileri kastetmiştir. Bundan dolayı İbnü's-Salâh'ın naklettiği cerh ve ta'dil lafızları İbn Kesîr'in ifadesine göre müsellemler kabul edilmemelidir.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:106-7)

2.1.6. İ'tibar

İbnü's-Salâh'ın başlığını aynı şekilde aktaran İbn Kesîr; İ'tibarât, Mütâbaat ve Şevâhid adıyla açtığı bölümde çok kısa bilgi vermiştir. Ahmed Muhammed Şâkir de öncelikle bu duruma dikkat çekmiş ve mütâbaat kavramının tam ve kasır olarak kısımlara ayrıldığını örnekler vererek açıklamıştır. İbnü's-Salâh'ın ilgili bölümün başında yapmış olduğu “*Hadisçilerin tedavülünde olan bu işler rivayetin teferrüd edip etmediği, râvinin mâruf olup olmadığı konusunda araştırma yapmaktır*” şeklindeki tanımını aktaran Şakir, bu ifadenin, başlıkta sayılan üç terimin aynı şeyler olduğunun vehmedildiğini söylemektedir. Burada itiraz eden Şakir *i'tibarın, mütâbaat ve şevahid*'in bir parçası değil bu ikisine ulaşmaya vesile olan arayış olarak tanımlamıştır.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:67-69 dipnot)

2.2. Hadis Tarihi Konuları

2.2.1. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i

İbnü's-Salâh mezkur eserin, ihtiva ettiği rivayetlerin çokluğu ve tertibinin güzelliği gibi açılardan türünün gözdesi olduğunu haber vermektedir. Ancak İbnü's-Salâh bu eser içerisinde zayıf hatta uydurma rivayetlerin olduğuna dair nakiller ve örnekler zikrettikten sonra pek çok sahih hadisin Ahmed b. Hanbel'in gözünden kaçtığını dile getirmiştir. Buna delil olarak da *Sahihayn*'de bulunan yaklaşık iki yüz civarındaki Sahâbenin Ahmed b. Hanbel'in eserinde hadisinin olmadığını söylemiştir. İbn Kesîr de ihtisar ettiği eserinde bu bilgileri aktarmış ve herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Ahmed Muhammed Şâkir ise İbnü's-Salâh'ın düşüncesini aşırılıkla karşılamıştır. Öncelikle *Müsned*'de olmayan hadislerin zikredildiği gibi çok olmadığını söylemiştir. Zira bir kişi *Kütüb-i Sitte*'de bulunan rivayetlerin tamamının Ahmed b. Hanbel'in eserinde mevcut olduğunu

söylese bu sözün doğrudan uzak olmayacağını nakleder. Zira Ahmed b. Hanbel eserini yedi yüz elli bin hadisten seçmiş ve eserin insanlar arasında önder olacağını söylemiştir. Öyle ki insanların Hz. Peygamber'in hadisi hakkında ihtilafa düştüklerinde bu esere müracaat etmesi gerektiğini ve eserde o rivayet bulunuyorsa hüccet olacağını tersi durumda ise o rivayet delil değeri taşımayacağını eklemiştir. Ahmed Muhammed Şâkir bu ifadenin mübalağa içerdiğini düşünmüş olacak ki İmam Zehebî'nin mezkur ifade hakkındaki itirazını nakletmiştir. Zira Zehebî, Ahmed b. Hanbel'in bu sözünün bütün rivayetleri için geçerli olmadığını ve *Müsned*'de olmadığı halde diğer hadis kitaplarında sahih rivayetlerin bulunduğunu söylemiştir.

Ahmed Muhammed Şâkir bu açıklamalarla birlikte Sahâbenin bir kısmının *Müsned*'de rivayetlerinin olmadığını kabul etmiştir. Ancak durumun bir eksiklik arz etmediğini zira eserde farklı Sahâbeden bu rivayetlerle aynı manaya gelen hadislerin mevcut olduğunu da söylemiştir.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:42 dipnot)

2.2.2. Hâkim'in Eseri

İbnü's-Salâh; Hâkim'in, eserine aldığı hadislerin sıhhati konusunda gevşek davrandığını söylemiştir.³ Bundan dolayı Hâkim'in naklettiği hadisler hakkında orta yol izlemek gerekli olduğunu belirtir. Dolayısıyla *Müstedrek*'te geçen bir rivayeti hadis ehlinde başka imamların tashih ettiği bilinmiyorsa o rivayet hakkında *hasen* hükmü verilmelidir. (İbnü's-Salâh 1986:22; Süyûtî t.y.:1/139) Bu konuda İbnü's-Salâh genel olarak tek kalmıştır. Zira hadis âlimleri bir rivayetın sıhhati konusunda tikel bağlamda araştırma ile değerlendirmeler yapacağını söylemiştir.

İbn Kesîr de *Müstedrek*'te sıhhat açısından pek çok farklı rivayet olduğunu haber vermektedir. Sahih dışında *hasen* ve *zayıf* rivayetlerin de olduğunu belirten İbn Kesîr hocası Zehebî'nin (ö. 748/1348) mezkur eseri ihtisar ettiğini ve yaklaşık olarak yüz tane hadise mevzu dediğini söylemiştir. Sonuç olarak İbnü's-Salâh'ın dediği gibi Hâkim'in eserinde imamların konuşmadığı rivayetler *hasen* derecesinde olmak zorunda değildir. Ayrıca İbn Kesîr'in ifadesine göre İbn Huzeyme (ö. 311/924) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) gibi musanniflerinin sıhhati şart koşarak oluşturduğu eserleri Hâkim'in *Müstedrek*'inden daha iyidir. İbn Kesîr ayrıca Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî'nin (ö. 643/1245) tamamlanmamış olan *el-Muhtâre* adlı eseri olduğunu ve bu eserin bazı hocaları tarafından Hâkim'in *Müstedrek*'inden üstün görüldüğünü de nakletmiştir. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:39) Konu hakkında Ahmed Muhammed Şâkir de değerlendirmeler yapmıştır. Hâkim'in eseri hakkında ulemanın ihtilaf ettiğini belirten Ahmed Muhammed Şâkir bazı kimselerin aşırı bir yol izleyerek eserdeki hiçbir rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartına uymadığını söylediğini belirtir. Kimileri ise gevşeklik gösterip Hâkim'in her hadisini *Sahihayn*'in şartlarına uygun görmüştür. Ahmed Muhammed Şâkir bu konuda en doğru yolun İbn Hacer'in görüşü olduğunu belirterek kendisinden şu şekilde nakilde bulunmuştur;

³ Süyûtî de *Müstedrek*'te nakledilen rivayetlerde Buhârî ve Müslim'in şartlarına uymayan rivayetler olduğunu söylerken şu örneği vermiştir;

“Örnek olarak Hüseyim'in [ö. 183/799] Zührî'den [ö. 124/742] rivayeti için 'onlar Hüseyim ve Zührî'nin hadislerini nakletmişlerdir; buna göre bu rivayet onların şartına uygundur.' denilmesi zikredilebilir. Buna şöyle cevap verilir: Aksine herhangi birinin şartına uygun değildir. Onlar [Buhârî ve Müslim], Hüseyim'in Zührî dışındakilerden yaptığı rivayetleri eserlerine almışlardır. Çünkü Hüseyim, Zührî'den rivayetlerinde zayıf kabul edilmiştir. Hüseyim [ilim gayesiyle] Zührî'nin yanına gitti ve ondan 20 hadis aldı. Dönerken bir arkadaşıyla karşılaştı ve arkadaşı ondan Zührî'den aldığı rivayetleri istedi. O esnada kuvvetli bir rüzgar gelip adamın elindeki evrakları götürdü. Bundan sonra Hüseyim zihninde kalan şeyleri rivayet etmeye başladı ancak onları tam olarak ezberleyememişti. Dolayısıyla hadislerin bir kısmında hataya düştü ve bundan dolayı da Zührî'den yaptığı rivayetlerde zayıf kabul edildi.”

(Süyûtî t.y.:1/139)

“Hâkim (eseri hakkında) gevşek davranmıştır. Çünkü kendisi eserini daha sonra temize çekme amacıyla müsvedde olarak hazırlamış ancak ömrü vefa etmemiştir.” (Süyûtî t.y.:1/113) İbn Hacer eserin belli bölümüne kadar Hâkim tarafından yazıldığını geri kalanın ise icazet yoluyla tamamlandığını söylemektedir. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:39-40)

2.3. İctihadî Konular

2.3.1. Hadisler Hakkında Hüküm verme

İbnü’s-Salâh konu hakkında şöyle söylemektedir; “Hadis eserlerinde ya da başka kaynaklarda sahih isnadla nakledilen bir rivayet meşhur musannef eserlerde bulunmamış veya bu güvenilir âlimler tarafından tashih edilmemiş ise rivayetin sahih olduğuna hükmetmeye cesaret edemeyiz. Asrımızda sadece senede bakıp rivayetin sahih olduğunu söylemek imkansız hale gelmiştir. Zira bu tür rivayetleri nakleden râviler; hıfz, itkan ve zabt gibi sıhhat şartlarını taşımamaktadırlar. O halde sahih ve hasen hadisin bilinmesi konusunda, meşhur hadis imamlarının tağyîr ve tahrîfe uğramadıklarından emin olunan eserlerindeki açıklamalarına itimat etmek gerekir.” (İbnü’s-Salâh 1986:16-17)

İbnü’s-Salâh’ın bu ifadeleri genellikle hadiste tashih ve tahsin kapısının kapandığı şeklinde anlaşılmış ve mesele hakkında kendisi yalnız kalmıştır. İbn Kesîr de konu hakkında Nevevî’ye (ö. 676/1277) uyup İbnü’s-Salâh’a muhalefet ettiğini söylemektedir. Taberânî’nin (ö. 360/971) *el-Mu‘cemü’l-kebîr* ve *el-Mu‘cemü’l-evsat*’ı Ebû Ya‘lâ (ö. 307/919) ve Bezzâr’ın (ö. 292/905) *Müsned*’lerini örnek veren İbn Kesîr hadis ilminde ehil olan kimselerin bu eserlerdeki rivayetleri rical yönünden araştırmakla tashih edebileceklerini söylemektedir. Tabi buradaki şart rivayetin sıhhati hakkında daha önce bir görüş bildirilmemiş olmasıdır. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:38) İbn Kesîr ayrıca İmam Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) eseri *el-Müsned*’de pek çok sahih rivayetin bulunduğunu hatta bu rivayetlerin Buhârî ve Müslim’in hadisleriyle eşit derecede olduğunu söylemiştir. Yine bu rivayetlerin *Sahihayn*’ın dışında dört sünen eserinde dahi nakledilmediğini de ilave etmiştir. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:37) İbn Kesîr burada zımnen İbnü’s-Salâh’ın en sahih hadislerin Buhârî ve Müslim’in naklettiği ya da onların şartları üzere tasnif edilen eserlerde bulunan rivayetler olduğunu söylemesine de itiraz etmiş görünmektedir. Zira İbnü’s-Salâh sahih rivayetlerden bahsederken *Müsned* ya da diğer tasnif edebiyatı eserleri zikretmemektedir.

Konu hakkında Ahmed Muhammed Şâkir de İbnü’s-Salâh’ın düşüncesini özetlemiş ve Irakî’nin itirazını dile getirmiştir. Daha sonra kendi görüşüne göre İbnü’s-Salâh’ın hadis konusunda söylemiş olduğu senede bakarak içtihadta bulunmanın mümkün olmaması meselesinde şu ifadelere yer vermiştir;

“Benim görüşüme göre İbnü’s-Salâh bu düşüncesine imamların içtihadı yasaklamasından sonra kail olmuştur. Nitekim onlar fıkıh konusunda içtihadı yasakladığı gibi İbnü’s-Salâh da hadis konusunda aynı yasağın olacağını söylemiştir. Heyhat! İctihad kapısının kapandığını söylemek batıl bir sözdür. Kur’ân ve Sünnet’te buna dair bir delil hatta delile benzeyecek bir ifade dahi yoktur.”(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:39 dipnot)

Eleştirilerden de anlaşıldığı üzere İbnü’s-Salâh’ın sözü hadis rivayetlerine hüküm verme hususunda taklit olarak algılanmıştır. Bununla beraber Nevevî’nin ihtisarında yaptığı açıklamadan dolayı sonraki âlimlerin İbnü’s-Salâh’ı eleştirdiği dile getirilmiştir. Bu düşünceye göre İbnü’s-Salâh’ı eleştiren âlimler onun eserinde sahih hadislerle ilgili ifadelerini genellemiştir. Zira İbnü’s-Salâh isnadın artık işlevsiz hale geldiği bir dönemde bu sözünü söylemiş ancak daha öncesi dönem için genelleme yapmamıştır. Ayrıca “Muteber olmayan hadis cüz’ü

ve diğer kitaplarda bulunan hadisler” ifadesiyle yine belli kitapları kastetmiş ve mutlak olarak her rivayeti zikretmemiştir. (Erdoğan 2016:41-46)

Bununla beraber mesele hakkında orta yol tutarak İbnü's-Salâh'ın ifadesini te'vil edenler olmuştur. Bu kimselerden birisi olan Süyûtî (ö. 911/1505) başlangıçta İbnü's-Salâh'ı eleştirmiş olsa da sonraları konu hakkında küçük bir risale yazarak üçüncü bir görüş belirtmiştir. Süyûtî'nin ifadesine göre İbnü's-Salâh'ın kastı; bir hadisin sahih li-gayrihî olduğuna hükmedilebileceği, sahih li-zâtihî olduğuna hükmetmenin ise mümkün olmadığı şeklindedir. (Süyûtî 1995:21-26) Böylece Süyûtî, İbnü's-Salâh'ı eleştirenlerin ikinci kısım rivayetleri, tashih ve tahsini mümkün görenlerin ise birinci tür rivayetleri kastettiklerini ifade ederek orta yolu bulmuştur.(Özşenel 2007:55-68) Ancak Süyûtî de eleştirilmekten kurtulamamıştır.(Erdoğan 2015:33-35)

Sonuç olarak İbnü's-Salâh'ın ifadelerini içtihad kapısını kapatmak olarak açıklayan Nevevî kendisinden sonrasına etki etmiş İbn Kesîr'i de aynı düşünceye sevk etmiştir.

2.3.2. Sahih Hadis'le Amel

İbnü's-Salâh, Buhârî ve Müslim'in ittifakla naklettikleri hadislerin, ümmetin icmâsı sebebiyle sahih olduğunu söylemektedir. İbn Kesîr'in ifade ettiği üzere Dârekutnî (ö. 385/995) gibi ümmet içinden az bir topluluğun itirazı olsa da ümmetin icmâsının hatadan korunmuş olduğunu söyleyen İbnü's-Salâh *Sahihayn*'da bulunan hadislerin nazarî ilm-i yakîn ifade ettiğini bildirmektedir. İbn Kesîr konu hakkında İmam Nevevî'nin itirazı olduğunu ancak kendisinin İbnü's-Salâh'ın görüşünü kabul ettiğini söylemiştir. Ayrıca İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) bu konuda ümmetin icmâsı olarak zikrettiği isimleri de nakleden İbn Kesîr, Ehl-i Hadîs'in tamamının, selef ulemasının ise genelinin bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Ancak İbn Kesîr burada kastedilen hadisler hakkında açıklama yaparken “*Ümmetin kabulü ile karşılanan rivayetler*” ibaresini aktarmış ve açık biçimde Buhârî ya da Müslim ismini zikretmemiştir. Fakat Ahmed Muhammed Şâkir'in de zikrettiği üzere burada kastedilen Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği hadislerdir.

Ahmed Muhammed Şâkir ise haber teorisi üzere yaptığı açıklamada konu hakkında ümmet içerisinde bazı ihtilafın yaşandığını haber vermektedir. Şâkir, Buhârî ve Müslim'in hadislerinin bu alanın muhakkik âlimleri tarafından sahih kabul edildiğini söylemiştir. Bu hadislerin zayıf olması bir yana ta'n edilenlerin bile olmadığını belirten Şâkir, Dârekutnî ve diğer bazı kimselerin *Sahihayn*'a eleştiride bulunmasının da bu rivayetler için bir eksiklik olmadığını söyler. Zira Dârekutnî'nin yaptığı eleştiri, Buhârî ve Müslim'in kendilerine gerekli gördüğü ağır şartlara uymadıkları hakkındadır. Ancak mezkur rivayetlerin haddi zatında sahih olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Bununla beraber İbnü's-Salâh'ın, hakkında konuşulan rivayetlerin dışında Buhârî ya da Müslim'in her hadisinin sahih kabul edilip yakînî ve nazarî ilim ifade ettiği görüşünü Ahmed Muhammed Şâkir kabul etmemiştir. İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) da savunduğu Ahmed Muhammed Şâkir'in kabul ettiği görüşe göre; adalet ve zapt sahibi râvilerin rivayet ettiği sahih hadisler ister *Sahihayn*'da ister diğer hadis kaynaklarında olsun bu hadisler kat'î ve nazarî ilim ifade etmektedirler. Hadislerin illetine râvilerin hallerine muttali olan mütebahhir âlimlerin sıhhatine hükmettiği her hadis bu kategori içine girmektedir.

Ahmed Muhammed Şâkir, Bulkînî'nin (ö. 824/1421) kendisinden nakilde bulunduğu pek çok âlimin İbnü's-Salâh'ın görüşünde olduğu sözünü de ele almıştır. Ahmed Muhammed Şâkir burada ulemanın genelinin hadislerin ameli gerektirdiği ve ilim ifade ettiği meselesinde rivayetlerin *Sahihayn* ile sınırlı tutmadıklarını ve aslında kendileri gibi düşündüklerini söylemiştir.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:45-46 dipnot)

2.3.3. Zayıf Hadislere Hüküm Verme

Maklûb hadis konusunu ele aldığı bölümde İbnü's-Salâh zayıf senedi olan bir rivayet hakkında konuşan kimsenin, rivayeti mutlak olarak metin ve sened yönünden değil yalnızca bu isnadiyla zayıf görmesi gerektiğini belirtmiştir. Zira rivayetin sahih olarak başka senedi olması ihtimal dahilindedir. Bundan dolayı böyle bir rivayete zayıf demek ancak hadis ulemasının rivayetin başka bir tarikle gelmediğini bildirmesi halinde mümkün olabilir. Konu hakkında bu açıklamaları aktaran İbn Kesîr münazara halinde yalnızca ele alınan rivayetin senedi bakımından zayıf olduğunun söyleneceğini aksi ispat edilinceye kadar başka bir tarihinin olmadığı düşünülerek rivayetin zayıf olduğunun ikrar edileceğini belirtmiştir.

Ahmed Muhammed Şâkir'e göre İbnü's-Salâh'ın hadislere hüküm vermenin mümkün olmadığını söylemesi fıkıh sahasında içtihad kapısının kapalı olduğunu düşünmesi sebebiyledir. Mezkur düşünce Şâkir'den önce Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) tarafından da savunulmuştur.(Ali el-Kârî 2002:1/49) İbnü's-Salâh'ın fıkıh sahasında da içtihad kapısının kapalı olduğunu düşündüğünün iddiası ise farklı eserleri üzerinden mütalaa edilmiştir. Ancak hadiste içtihad kapısının kapanması konusunda olduğu gibi İbnü's-Salâh'ın dönemsel olarak söylediği hususların genelleştirilmesi ihtilafa yol açmıştır.(Erdoğan 2015:103-5)

Zayıf hadis konusunda Şâkir'in, İbnü's-Salâh ile aynı kanaatte olduğu tarafa göre kişi araştırma yapmadan bir hadisin senedini zayıf olarak tespit ederse mutlak olarak rivayete zayıf dememesi gerekir. Ancak kişi metin yönünden araştırma yapıp rivayetin sahih olarak başka tariklerden aktarılmadığına muttali olduğunda mutlak olarak rivayetin zayıf olduğunu söylemesinde Şâkir'e göre herhangi bir beis yoktur. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:93 dipnot) İbnü's-Salâh'ın bu konuda araştırma yapmayı değil önceki âlimlerden gelen görüşleri esas aldığı söyleyerek itiraz edilmesi de aslında hadiste içtihad kapısının kapanması meselesine dayanmaktadır. Zira hadisler hakkında tashih ve tahsin kapısını kapatmakla itham edilen İbnü's-Salâh'ın bir zaman sonra hadislerin taz'if edilmesinin de mümkün olmadığını söylediği iddia edilmiştir. Ancak içtihad meselesinde olduğu gibi bu konuda da İbnü's-Salâh'ın ifadelerinin yanlış anlaşıldığı söylenmiştir. Bu görüşe göre İbnü's-Salâh hakkında hadiste taz'if kapısının kapandığı İbn Hacer ile birlikte söylenmeye başlamıştır.(Erdoğan 2016:48)

2.3.4. Rivayeti Destekleyen Amel ya da Fetva

İbnü's-Salâh'ın aktardığına göre râvinin adâleti ya münekkît âlimlerin ikrarıyla ya da râvinin ilmî sahadaki şöhretiyle tespit edilir. Zira İmam Mâlik, (ö. 179/795) Evzâî, (ö. 157/774) Süfyân es-Sevrî, (ö. 161/778) Süfyân b. Uyeyne, (ö. 198/814) Şâfîî, (ö. 204/820) Ahmed b. Hanbel gibi kimselerin adaletinin tespiti için nassa ihtiyaç yoktur. İbn Kesîr de, kendisinden tek rivayeti olsa bile şöhreti belli olan âlimin bir râviden rivayette bulunmasıyla o râvinin adaletinin sabit olacağına dair görüşün olduğunu nakletmiştir.⁴ Zira bazı hadisçiler ve İmam Şâfîî'nin ashabından bazı kimseler böyle düşünmektedir. Ancak İbnü's-Salâh'a göre âlim yalnızca sika râvilerden hadis aldığını söylese bile onun bir şeyhten rivayeti râviyi ta'dil anlamı taşımaz. Zira râvi bu âlimin gözünde sika olup cumhurun gözünde makbul olmayan bir kimse olabilir. İbn Kesîr de bu farklı görüşler içerisinde İbnü's-Salâh'ın görüşünü tercih ettiğini söylemiştir. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:98) Ayrıca İbnü's-Salâh'a göre bir âlimin hadise muvafık fetvası ya da ameli o hadis için tashih anlamı taşımadığı gibi hadise muhalefeti de rivayetin sıhhatine zarar vermez. (İbnü's-Salâh 1986:111) Zira âlimin zayıf hadisle ameli

⁴ Ahmed Muhammed Şâkir tek rivayetiyle bile adaleti sabit olacak râvilerin ilmî sahada şöhreti bulunmayan kimseler olduğunu ifade etmiştir.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:95) (dipnot)

caiz görmüş olması ya da kıyas gibi fer'î delile bağlı kalmış olması da mümkündür.⁵ İbn Kesîr ise burada meselenin tartışmalı olduğunu söylemekte ve konuya istisna getirmektedir. Zira İbn Kesîr'e göre konu hakkında başka bir hadis yoksa ve âlim istişhadda bulunarak mezkur hadise yönelmişse rivayete muvafık amelin hadisin sıhhatine etki etmeyeceğini söylemek doğru değildir.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:98) Ancak İbn Kesîr'in bu itirazının da yerinde olmadığını söyleyenler vardır.⁶

2.3.5. “Ameller Niyetlere Göredir,” Hadisi

Şaz rivayetin incelendiği bölümde Hâkim en-Nisâbûrî'nin (ö. 405/1014) tanımına yer veren İbnü's-Salâh “Ameller niyetlere göredir,”(Müslim 1955:“İmâre”, 45 (No: 155)) hadisinin yapılan tanıma aykırılık arz ettiğini söylemektedir. Zira Hâkim'in yaptığı tanıma göre sika râvinin tek başına rivayet ettiği ve mütâbî olarak herhangi bir rivayetin olmadığı hadis şâz hadistir. Niyet hadisi de Sahâbe tabakasında Hz. Ömer, sonrasında Alkame, daha sonra Muhammed b. İbrahim et-Teymî, son tabakada ise Yahya b. Saîd tek kalmıştır. Ancak bu rivayetin şâz olduğu herhangi bir kimse tarafından dile getirilmemiştir. İbn Kesîr ise mezkur rivayetin başlangıçta teferrüd etmişse de sonrasında tevatür seviyesine ulaşmış olduğunu söylemektedir. Öyle ki en son teferrüd ettiği Yahya b. Saîd'den iki yüzden fazla râvinin bu hadisi naklettiğini ifade eder. Ahmed Muhammed Şâkir ise ele aldığımız niyet hadisi hakkında *meşhur* ya da *mütevâtir* diyenlerin hata ettiğini söylemiştir. Kendisine göre bu rivayet *ferd*, *garib* ve *sahih* hükmündedir.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:66 dipnot)

3. Ana Metne Katkı Bağlamında Aktarılan Ziyade Bilgiler

İbn Kesîr ve Şâkir bazen İbnü's-Salâh'ın düşüncelerine katılmadıkları yerde eserine eklemeler yapmıştır. Bu bağlamda ele alacağımız ilk mesele İbnü's-Salâh'ın Tirmizî'nin görüşüne yer verdiği, “Ramazan'da fitır sadakası Müslümanlardan her hür, köle, erkek, kadın kimse (üzerine) gereklidir.” hadisidir. (İmam Mâlik 2004:“Zekât”, 155 (No: 987); Beyhakî 1991:6/192) Tirmizî'ye göre burada nakledilen *Müslümanlardan* ifadesini yalnızca İmam Mâlik rivayet etmiştir. (Tirmizî 1996:“Zekât”, 35 (No: 676)) İbn Kesîr burada İbnü's-Salâh'ın durumu nakledip herhangi bir açıklama yapmadığını söylemiş ve sonrasında İmam Mâlik'in bu ziyadesiyle teferrüd etmediğini zira rivayetin Mâlik'in ziyadesiyle ayrıca Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd tarafından da nakledildiğini ifade etmiştir. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:70) Konu ile ilgili açıklama yapan Ahmed Muhammed Şâkir de Tirmizî'nin ifadelerine yer vermektedir. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre hıfz bakımından İmam Mâlik gibi önde olan âlimlerin rivayeti *Müslümanlardan* ibaresi olmadan naklettiğini hıfzına güvenilmeyecek derecede zayıf olan kimselerin ise İmam Mâlik'in ziyadesiyle naklettiğini söylemektedir. Dolayısıyla Tirmizî, İmam Mâlik'in ziyadeyle naklettiği *Müslümanlardan* ifadesinin mutlak anlamda teferrüd değil sadece kendi derecesindeki hafızların nakletmediği bir ziyade anlamı taşıdığını söylemiştir.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:70)

3.1. Râvinin Adaletinin Tespiti ile İlgili Meseleler

⁵ İbn Kesîr de âlimin bir rivayeti görmezden gelmesinin o rivayetin değerini düşürmeyeceğini söylemiştir. Zira âlim, rivayetin sıhhatine inanmakla beraber başka bir rivayetin tercihe şayan olduğunu düşünmüş olabilir. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:99)

⁶ İrakî şöyle demiştir: “(İbn Kesîr'in) tartışma var dediği görüşüne şöyle itiraz yapılır: Konu hakkında sadece o hadisin olması, kıyâs veya icmâ gibi başka bir delilin olmadığı anlamına gelmez. Çünkü müftü veya hâkimin, delillerinin tamamını, hatta herhangi birini bile zikretmesi gerekmez. Onun konu hakkında daha başka delile dayanması ya da aynı konuda başka bir hadise yönelmiş olması da mümkündür. Belki de zayıfla amel etmeyi ve onu kıyâsı öncelemeyi benimsiyordur.” (Süyûtî t.y.:1/371)

İbnü's-Salâh nakletmiş olduğu “*Bu ilmi her çağda âdil kimseler taşıyacaktır.*” (Taberânî 1984:1/344 (No: 599)) rivayeti hakkında İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) tesahülde bulunarak “*İlim konusunda özen gösterdiği bilinen her ilim sahibi kimse, cerh edilinceye kadar âdil kabul edilir.*” dediğini nakletmiştir. (İbnü's-Salâh 1986:105) İbn Kesîr ise İbn Abdülber'in dayanmış olduğu rivayetin sahih olması durumunda söylemiş olduğu görüşün geçerli olacağını ancak ulema nezdinde genel olarak bu rivayetin sahih kabul edilmediğini belirtmiştir. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:95-96) Ancak zayıf da olsa bu düşüncenin tamamen reddedilmemesi gerektiğini düşündüğünü anladığımız İbn Kesîr en azından ihtisar ettiği bölümde açıklama ihtiyacı hissetmiştir.⁷

3.2. Cehalet'in Giderilmesi

İbnü's-Salâh, râvinin hadis rivayetine ehil olup olmadığının bilinmemesi anlamına gelen cehaletin ortadan kalkması için ulemanın genellikle iki âlimin sözünün yeterli olacağını söylediğini nakleder. Ancak İbnü's-Salâh, Buhârî'de Mirdas el-Eslemî'den yalnızca Kay b. Ebi Hâzim'in rivayette bulunduğunu (Buhârî 1422:"Rikak", 9 (No: 6434)) yine Müslim'de geçen Rebîa b. Ka'b el-Eslemî ve Ebî Seleme b. Abdirrahman'ın (Müslim 1955:"Salât", 43 (No: 226)) benzer durumda olduğunu ve tek kişinin rivayetiyle cehaletin ortadan kalktığını söylemiştir. (İbnü's-Salâh 1986:113) İbn Kesîr ise hocasının bu yorumunu beğenmesine rağmen vermiş olduğu örneklerin konuya uygun olmadığını söylemiştir. Zira İbnü's-Salâh'ın zikrettiği kimseler Sahâbîdir ve Sahâbenin hepsi âdil olduğu için onların cehaleti rivayete zarar vermemektedir. Dolayısıyla Sahâbe olmayan râvilerin cehaleti hakkında bu kimselerin örnek verilmesi doğru değildir.⁸

3.3. Tirmizî ile Ahmed b. Hanbel İlişkisi

İbn Kesîr hasen hadis konusunda Tirmizî'nin asıl olduğunu ancak onun hocalarından da Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi bazı kimselerin hasen tabiriyle ilgili konuştuğunu söylemektedir. Şâkir burada İbn Kesîr'in ifadelerinden Ahmed b. Hanbel'in, Tirmizî'nin hocası olduğunun vehmedildiğini söylemektedir. Şâkir, Tirmizî'nin, Ahmed b. Hanbel'in büyük öğrencileriyle çağdaş olmasına hatta Ahmed b. Hanbel'in çağdaşlarından nakilde bulunmasına rağmen kendisiyle görüşmediği ve rivayet almadığını nakleder. Ayrıca İbnü's-Salâh'ın konu hakkındaki ibaresinin daha uygun olduğunu söyleyerek İbn Kesîr'in ibaresinin hatalı olduğunu ortaya koyar.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:50 dipnot)

3.4. Sahâbe Tefsiri

Sahâbe tefsirinin merfû hükmünde olduğunu aktaran İbnü's-Salâh ve konu hakkında İbn Kesîr'in düşüncelerine Şâkir açıklama getirmiştir. Zira kendi re'ylere ile söylemeleri mümkün olmayan konularda Sahâbe sözlerinin merfû olacağı genellemek doğru değildir. Çünkü Sahâbe pek çok ayet hakkında içtihadta bulunmuş şeriatın umumuna bakarak fer'î meseleler üzerine söz söyleyerek ihtilafa düşmüştür. Kimileri de Sahâbenin bu görüşlerinin re'yle ulaşılamayacak hususlar olduğunu iddia etmiştir. Ancak bu duruma itiraz eden Şâkir

⁷ Rivayet hakkında pek çok hadis münekkidi itirazda bulunmuştur. Bu âlimleri ve görüşlerini dile getiren Suyûtî rivayetin sahih olsa bile manasının İbn Abdülber'in anladığı gibi olmayacağını şu şekilde aktarmıştır;

“*Hadisin sâbit olduğu takdir edilirse rivayetin ancak gelecekte bir haber olmasıyla isitidlali mümkün olur. Fakat âdil ve sika olmayan râvilerin varlığından dolayı rivayetin ancak emir olarak yorumlanma ihtimali kalmaktadır. Mânası da sika kimselerin ilmi taşımalarına dair bir emir olmasıdır. Çünkü ilim ancak onlardan kabul edilebilir. Bunun delili, hadisin İbn Ebû Hâtim'de bulunan bir tarîkinde emir lâm'î ile 'bu ilmi taşısın' şeklinde ifade edilmesidir.*”

(Süyûtî t.y.:1/357)

⁸ (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:101); Bu konuda Nevevî de İbnü's-Salâh'a itiraz etmiş ancak İrâkî de Nevevî'nin sözlerine itirazda bulunmuştur. (Süyûtî t.y.:1/374-375)

Sahâbenin bazısının geçmiş ümmetlerin haberlerinden nakletmekte sorun görmediklerini bildirmiştir. Dolayısıyla bu tür rivayetlerin merfû kabul edilmemesi gereklidir. Ayrıca pek çok Sahâbe de İsrâiliyat olarak Ehl-i kitâb'dan rivayetler de nakletmiştir. Ancak bu rivayetleri öğüt amaçlı aktaran Sahâbe, rivayetlerin sıhhatine inanmamış ve Hz. Peygamber'e nispet edilmesini meşru görmemiştir. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:56 dipnot) Sonuç olarak Şâkir, Sahâbe'nin yapmış olduğu tefsirlerin merfû kabul edilmesi için belli incelemenin yapılmasının gerektiğini söylemiştir.

3.5. Nesh ve İlet İlişkisi

Ahmed Muhammed Şâkir ele alacağımız konuda olduğu gibi kimi zaman İbn Kesîr'in gerekli açıklama yapmadığını düşünerek mesele hakkında detaylı bilgiler vermiş ve örneklerle konuyu açıklamıştır. Hatta bu yerlerde doğrudan İbnü's-Salâh üzerinden konuşmuştur. Bunlardan birisi de neshin illet olup olmamasıdır. Şâkir, başta İbnü's-Salâh olmak üzere hadis âlimlerinden yaptığı nakillerde Tirmizî'nin, hadisin illetleri arasında neshi zikrettiğini aktarmıştır. Süyûtî de Irakî'den konu hakkında şunları aktarmıştır;

“O, (Tirmizî) neshin hadisle amel konusunda bir illet olduğunu kastetmişse bu sahihtir. Ancak kastedilen hadisin sıhhati ise bu doğru değildir. Çünkü sahih hadisler içerisinde pek çok mensûh rivayet vardır.”(Süyûtî t.y.:1/303)

Ahmed Muhammed Şâkir ise yaptığı açıklamada Tirmizî'nin, neshi illet olarak naklettiğini eserinde henüz görmediğini ifade etmiştir. Bununla beraber böyle bir ibareyle kastedilen illetin yalnızca hadisle amel meselesi olduğunu sıhhat hakkında söylenmiş bir söz olamayacağını belirtmiştir. Zira Tirmizî *“Suyun (Abdestin) sudan (gerekli) olacağı”* (Tirmizî 1996:“Taharet”, 81 No:112)) rivayeti hakkında bu hükmün İslam'ın ilk yıllarında gerekli olduğunu, sonrasında ise nesh edildiğini söylemektedir. Ahmed Muhammed Şâkir'in aktardığına göre şayet Tirmizî'ye göre nesh, rivayetin sıhhati açısından bir illet olsaydı elbette burada gerekli açıklama yapılır rivayetin sahih olmadığı söylenirdi.(Ahmed Muhammed Şâkir 1997:78 dipnot)

3.6. Müdrec ve Mevzû Rivayet

Ahmed Muhammed Şâkir müdrec hadisin kısımlarını açıklarken İbnü's-Salâh ve İbn Kesîr'in yeterli açıklama yapmadığını düşünmektedir. Zira İbnü's-Salâh müdrecin metin ve senedde olacağını örneklerle belirtirken dört farklı şekilde müdrec taksimi yapmıştır. (İbnü's-Salâh 1986:95-98) İbn Kesîr ise idracın metin senedde farklı şekillerde olacağını söyleyerek metni ihtisar etmekle yetinmiştir. (Ahmed Muhammed Şâkir 1997:79-80) Bu sebeple Ahmed Muhammed Şâkir, İbnü's-Salâh'ın naklettiği bilgileri başka örnekler ve hadis ulemasının görüşleriyle zenginleştirerek ihtisara katkıda bulunmuştur. Ayrıca müdrec rivayetlerin üçüncü kısmı olarak zikrettiği; *“Hadis rivayet eden kişi rivayeti aktardığı esnada hadisin dışında bir şeyler söylemesi ve öğrencilerin bu sözleri hadisin parçası zannetmesi şekliyle gerçekleşen rivayete derc edilen kısım.”* İbnü's-Salâh'ın konu ile ilgili bölümünde zikredilmemiştir. Ahmed Muhammed Şâkir bu kısmı İbnü's-Salâh'ın müdrec bölümünde değil *kasıtlı olmadan yapılan uydurma rivayetler* kategorisinde zikrettiğini aktarır. (İbnü's-Salâh 1986:100; Ahmed Muhammed Şâkir 1997:82 dipnot)

Sonuç

Yirmiye yakın konuda hem İbn Kesîr hem de Ahmed Muhammed Şâkir'in itirazlarını ele aldığımız çalışmada İbnü's-Salah'a yapılan itirazlar ele alınmıştır. İtirazların genellikle hadis ehli içerisinde birden çok görüş olan konularda geldiği anlaşılmaktadır. İbn Kesîr'in genellikle İbnü's-Salah'ın düşüncesine yakın durduğu

görüldürken Ahmed Muhammed Şâkir'in daha çok itirazı dikkat çekmektedir. Ahmed Muhammed Şâkir özellikle hadis alanında içtihad kapısının kapandığını söylemiş olması sebebiyle İbnü's-Salah'ın görüşüne aykırı konuştuğunu zikretmiştir. Ancak Nevevî, Süyûtî ve İbn Hacer gibi bazı âlimlerin İbnü's-Salah'ın görüşlerini ele alması ve hadis ulemasının İbnü's-Salah'ı bu âlimlerin görüşleri üzerinden değerlendirmesi hem İbn Kesir hem de Şâkir'in görüşlerinde etkili olmuştur. Özellikle hadislere hüküm verme konusunda İbnü's-Salah'a eleştiriler yöneltilmişse de bu düşüncelerin İbnü's-Salah'a ait olmadığı sonraki dönem hadis ehlinin yorumu olduğu dile getirilmiştir. Benzer şekilde ihtilafın olması ve İbnü's-Salah'a itirazların yapılması en azından İbnü's-Salah'ın hadis ilimlerini donuklaştırdığı iddiasına karşı çıkmaktadır. Zira İbnü's-Salah da kendisinden önceki âlimler olan Hâkîm ve Hatîb gibi bu alanda eser oluşturan kimseleri takip ederek eserini oluşturmuştur. Bu bağlamda konu bazlı ya da şahıs olarak yapılacak çalışmalar İbnü's-Salah'ın düşüncesi ile kendisinden önceki ve sonraki ulema arasındaki farklılığı anlamamıza yardımcı olacaktır.

Kaynakça | References

- Ahmed Muhammed Şâkir. (1997). *el-Bâ'isü'l-hâsis şerhu ihtisâri ulûmi'l-hadis*. 2. bs. Riyad: Dârü's-Selâm.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî,. (2002). *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*. 1. bs. Beyrut: Dâru'l-fikr.
- Aydınlı, A. (2000). “İmlâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 22:225-26.
- Bağcı, M. (2008). “Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu”. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. (1991). *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. Karaçi: Câmiatü'd-Dirasati'l-İslâmiyye.
- Biçer, H. K. (2019). “Hadis Literatüründe İhtisâr Yöntemi-İbn Kesir'in İhtisârı Ulûmi'l-Hadis'i Bağlamında-”. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi. (1422). *el-Câmi'u's-sahîh*. 1. bs. yy: Dâru Tavku'n-Necât.
- Demirci, S. (2020). *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*. Ankara: İlem Yayınları.
- Erdoğan, T. (2015). “İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri”. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Erdoğan, T. (2016). “Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış mıdır (V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III)”. İstanbul: İlmî Etüdler Derneği.
- Erdoğan, T. (2023). “Hadis Usûlü Literatüründe İhtisâr Türünün Karakteristiği”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 28(54):31-72.
- İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin. (1969). *et-Takyîd ve'l-îzâh limâ utlika ve uglîka min Mukaddimeti'bni's-Salâh*. 1. bs. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye.
- İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin. (2002). *Şerhu Tabsıra ve tezkire*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. (1984). *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. Medine: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takiyyüddin Osman b. Salâhuddîn eş-Şehrezûrî. (1986). *Ulûmu'l-hadis*. Beyrut: Dârü'l-fiker.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. (2004). *el-Muvatta'*. Abu Dabi: Müessesetü Zâyed b. Sultan.
- Kandemir, M. Y. (2000). "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 21:198-200.
- Kandemir, M. Y. (2006). "Mukaddimetü İbni's-Salâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 31:121-24.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî. (2007). *İslâhu İbni's-Salâh*. 1. bs. Kahire: Mektebetü'l-İslamiyye li'n-Neşri ve't-Tevzî.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi. (1955). *es-Sahîh*. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbi'l-Halebî.
- Özşenel, M. (2007). "Bir Kriz Dönemi Alimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadis". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9(16):55-68.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. (2003). *Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis li'l-'Irâkî*. 1. bs. Kahire: Mektebetü's-Sünne.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-. (1995). *et-Tenkîh li mes'ele't-tashîh*. 1. bs. Medine: Dâru'l-Buhârî.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-. t.y. *Tedribu'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Daru Taybe.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım. (1984). *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. (1996). *es-Sünen*. 1. bs. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Yücel, A. (2012). *Hadis Tarihi*. 7. bs. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî. (1998). *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. 1. bs. Riyâd: Advâu's-Selef.

Structured Abstract

While the works in the field of hadith methodology are divided into two as the works of the *mutaqaddimūn* and *mutaakhirūn* periods, the difference between the two types is based on the use of *isnad*. The most prominent work of the *mutaakhirūn* period is Ibn al-Salāh's 'Ulūm al-hadīth. Although its full title is *Ma'rifat al-anwā' il'ilm al-hadīs*, it is also known as 'Ulūm al-hadīs wa 'aḡsa al-'amal wa al-shāḡaw fi 'ulūmi hadīth al-Rasūl. Ibn al-Salāh composed his work by having his students proofread it for four years at the Ashrafiyya Dar al-Hadīth. Ibn al-Salāh followed the path of hadīth scholars and opposed every idea that was seen as an alternative to the Sunnah. In the introduction of the work, he talks about the superiority of the science of hadith and its people, while at the same time he states that people only listen to and write hadith and do not make any effort to understand them. Ibn al-Salah systematically summarized the works of hadith methodology written before him, stating that the number of *muhaddithis* was decreasing and that he started writing his work for this purpose. Ibn al-Salāh continued al-Nīsābūrī's naming of hadīth topics as fifty-two types in his *Ma'rifat al-'ulūm al-hadīth*, but he increased the types of hadīth to sixty-five. Ibn al-Salāh was the first to define many of the terms used to describe the science of hadīth and its hadīth narrators, especially after the science of logic was accepted as legitimate among the Islamic scholars. In fact, works such as *nazm* and *ihtisar* on the work made it difficult to understand the main text, and the works of glosses or commentaries on the same works led Ibn al-Salāh and his work to gain even more fame. Although it was perceived as the revival of the science of hadith methodology, it was subjected to some objections by some scholars. In this context, the *ihtisar* studies aimed not only to shorten the main text but also to increase the benefit of hadith students by contributing to the main text to a certain extent, such as summarizing excessive explanations and explaining obscure expressions. The source of our study, *al-Bā'is al-hasīs*, is a commentary on Ibn Kathīr's *Ihtisaru 'Ulūm al-hadīs*. Ibn Kathīr analyzed a wide range of topics from historical information to *fiqh* and contributed to the main text. Ibn Kathīr, who did not hesitate to criticize in these places, asked questions that may come to mind about the subject or gave details about the issue in his explanations by saying *قلت*. Thus, he provided a source for the reader who wanted to get more information. However, Ibn Kathīr's criticisms were not too many due to the volume of the work and the fact that it did not fulfill the purpose for which it was written. Ibn Kathīr sometimes makes the work difficult to understand in the sections he has specialized. Like the confusion in the use of pronouns, sometimes it is not clear to whom the opinion in the work belongs. The aim will be to investigate the objections raised by Ahmad Muhammad Shāḡir and where the hadīth scholars stand on these issues. Generally, the works and opinions of people like al-Suyūṡī and al-'Irāḡī are cited, but the author then states his own opinion. The fact that the objections were sometimes weak or that the authors did not state their views explicitly shows that they at least drew attention to certain issues. At the very least, the identification of existing details indicates that there were certain debates in the hadith methodology. In this context, it is seen that *ihtisar* is not only about shortening the text, but also about both beautifying the text and updating the method in terms of content and, when appropriate, defending it or contributing to it in terms of criticism.

There were disagreements among the hadith scholars on many issues such as the ranking of the types of hadith, *hasan* hadith, and whether the door to *ijtihād* in hadith was closed or not, and Ibn al-Salah was challenged. At this point, it was necessary to first look at Ibn al-Salah's 'Ulūm al-hadīth. In addition, Ahmad Muhammad Shakir's explanations, along with his references to the studies on 'Ulūm al-hadīth, make up for the deficiencies arising from the commentary. Therefore, there are more objections and preferences in Shakir's work, which is a

commentary, than in the main text. Our aim is to provide a commentary on Ibn al-Salah's views in the light of Ibn Kathîr and

In fact, as Shāqîr has argued on more than one occasion, the reason why Ibn al-Salāh's views differed from those of later scholars was because he thought that the door to ijtihād in hadīth was closed. However, it has been argued that Ibn al-Salah's view on this issue was in fact different and that some scholars who came after him caused this to be the case. At the very least, the existence of these objections is a response to Ibn al-Salah's claim that he caused the hadith methodology to become dull and that the scholars who came after him did not say anything new. Ibn Kathîr and Shākir sometimes added to Ibn al-Salāh's work where they disagreed with his ideas. While Ibn Kathîr generally stays close to Ibn al-Salāh's thought, Shākir's objections are more noteworthy. Ahmad Muhammad Shāqîr has mentioned that Ibn al-Salāh spoke against his view, especially since he said that the door of ijtihād in the field of hadīth was closed. However, the views of some scholars such as al-Nawawî, al-Suyûtî and Ibn Hajar on Ibn al-Salāh's views and the evaluation of Ibn al-Salāh by the hadīth scholars through the views of these scholars were influential on the views of both Ibn Kathîr and Shākir. In particular, Ibn al-Salah was criticized for ruling on hadiths, but it was stated that these ideas did not belong to Ibn al-Salah but were the interpretations of the later hadith scholars. Similarly, the fact that there is disagreement and objections to Ibn al-Salah at least challenges the claim that Ibn al-Salah dulled hadith sciences.